

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА КАДЕМІЯ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

МИХАЙЛОВА ВІКТОРІЯ ЛЕОНІДІВНА

УДК: [316.64-043.86:34]:378.011.32

**РОЗВИТОК СТУДЕНТСЬКОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЯК ОБ'ЄКТ
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ**

Спеціальність 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Одеса - 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій

Науковий керівник

Автореф

сі доктор філософських наук, професор

ЧУГУЄНКО Віталій Михайлович,

Одеська національна академія харчових технологій,
професор кафедри соціології, філософії та права
уО18628

офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор

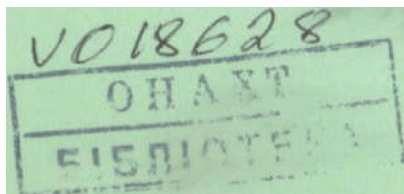
ВОРОПАЙ Тетяна Степанівна,

Харківський національний університет імені В.Н.
Каразіна, професор кафедри теоретичної і практичної
філософії

доктор філософських наук, доцент **ДОВГОПОЛОВА**

Оксана Андріївна,

Одеський національний університет імені І.І.
Мечникова, професор кафедри філософії
природничих факультетів

Захист відбудеться «4» грудня 2014 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 41.051.09 в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова за адресою: 65029, Україна, м. Одеса, вул. Новосельського, 64, ауд. 6.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова за адресою: 65026, Україна, м. Одеса,

І. Старовойтова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Правосвідомість у літературі визначають як сукупність уявлень людини про соціальні норми, їх дієвість та необхідність/марність їх дотримання. Ціннісне підґрунтя пояснення існування норм є одним з найважливіших елементів функціонування соціуму. Правосвідомість в українському суспільстві потребує серйозного аналізу в контексті величезних соціальних потрясінь, що відбуваються в останні роки в нашій країні. Українське суспільство всі двадцять три роки свого незалежного існування коливається у виборі ціннісної системи, яка адекватно відображала б інтереси сучасного суспільства. Саме в цьому виборі вкорінені проблеми розвитку правосвідомості сучасних українців, отже на цивілізаційних розбіжностях ґрунтуються дві моделі взаємовідносин влади та нормативної сфери суспільства. Так звана «візантійська» система передбачає розуміння влади—як джерела права, що надбудовується над нормативною сферою. Західноєвропейська модель передбачає підкорення керманича законам власної країни. Хитання України між двома системами цінностей породжує ті соціальні хвороби, з яких наша країна не може вибратись багато років. Тому ґрунтовне осмислення тенденцій розвитку правосвідомості українців може підказати дослідникам способи корегування напрямку розвитку суспільства, який нарешті надасть можливість обрати найбільш розумний шлях функціонування нашого суспільства.

Одним з найактуальніших моментів вивчення правосвідомості суспільства є аналіз правосвідомості людей, що уособлюють майбутнє країни, студентів, потенційно найактивнішої частини соціуму. Стан та динаміка студентської правосвідомості демонструють нам можливі напрями розвитку українського суспільства на найближчі десятиліття. Сучасне українське студентство починало життя в 90-ті роки, коли стара радянська система вже не існувала, а нові відносини формувалися дуже важко. Для покоління сучасних студентів дитинство в нігілізмі 90-х змінилося не поступовим формуванням законного порядку, а спостереженням за паралельним існуванням двох нормативних систем (права-як-закону та «права-по-поняттях»), які мають не просто різні, але й протилежні джерела та онтологічну (в розумінні онтології права, а не філософської онтології) базу. Українські студенти демонструють дуже різноманітні прояви своєї правосвідомості - від відчайдушної боротьби за свої права до повної байдужості до цінностей права, як засвідчують результати деяких соціологічних опитувань.

Правосвідомість - це складний комплекс сприйняття людиною нормативних вимог свого суспільства, готовності ці вимоги виконувати, мотивацій щодо виконання існуючих норм чи створення нових. Саме правосвідомість студентської молоді визначає напрям, в якому буде рухатись наша країна, незалежно від того, які закони прийматимуться та які міжнародні угоди підписуватимуться. Не можна дозволити правосвідомості стихійно розвиватись. Формування чіткої ціннісної системи координат, вибудованої

раціонально, повага до права та впевненість в необхідності не тільки його дотримуватися, але й захищати - все це є складовими структури особистості, здатної створити справді самостійну країну.

Питання вивчення правосвідомості є комплексним та потребує широкого інтер-дисциплінарного підходу. Правовий, соціально-філософський, філософсько-правовий, соціологічний, психологічний підходи є необхідними у вивченні проблеми. Беручи до уваги те, що ми вивчаємо саме студентську правосвідомість, необхідно звертатися також до досвіду педагогічних досліджень. Зважаючи на практичну важливість проблеми правосвідомості, необхідно створити теоретичну модель вивчення правосвідомості в цілому та студентської правосвідомості зокрема.

До проблем вивчення правосвідомості зверталися спеціалісти як в сфері права, так і в сфері соціальної філософії. Значний внесок у створення сучасної концепції правосвідомості, глибокий аналіз його онтологічних підстав, гносеологічних, аксіологічних, соціокультурних аспектів здійснили зарубіжні вчені: 1-А. Абрамов, С.С. Алексеев, К.-О. Апель, В.А. Бачинін, Р.С. Байніязов, В. С. Бреднева, А.Б. Венгеров, Ю. Габермас, Г.А. Гаджиев, Н. Еліас, С. В. Зикова, І.А. Ільїн, Д.А. Керімов, О.В. Крет, І.П. Левченко, О.Е. Лейст, Н. Луман, В.П. Малахов, Л.О. Микешина, В.С. Нерсисянц, А.І. Овчинников, Є.В. Скурко, Р.А. Смирнова, Ю.О. Тихомиров, С.В. Черниченко, 1 Л. Честное та вітчизняні науковці: О.О. Бандура, Т.С. Воропай, О.В. Грищук, О.Г. Данильян, О.А. Довгополова, Ю.Ю. Калиновський, А.Ф. Крижановський, С.І. Максимов, О.О. Мережко, Ю.М. Оборотов, П.М. Петровський, АХ Уйомов, М.М. Цимбалюк, В.М. Чутуєнко, С.П. Шевцов,

Студентство як соціально-демографічна група, особливості правосвідомості в сучасній Україні успішно досліджувалися С.С. Алексеевим, Н.В. Валевською, І.В. Головновою, А.М. Єрмоленко 1. Мартинюком, О.В. Новіковою, О.В. Погревою, О.С. Овакімян, О.В. Савчук, О.В. Скорининих, Л.Г. Сокур'янського. У розділі дисертації, присвяченому розробці сучасної концепції правового виховання, використані ідеї і методики особистісно-орієнтованої педагогіки - роботи Є.В. Бондаревської, А.В. Хуторського, і С. Якиманської. Застосовувались також напрацювання Т.Р. Короткого в галузі розвитку правової культури студентів-юристів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано як складова наукової тематики кафедри соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій, по комплексній темі: «Соціально-політичні, правові і соціально- психологічні проблеми комунікації і управління» (затверджено на засіданні Вченої ради Одеської національної академії харчових технологій протокол № 7 від 01.02.2011 року).

Метою дослідження є визначення сутності феномену студентської правосвідомості як чинника регуляції відносин у соціумі та як фактору діагностики соціальної стабільності.

- Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань;
- дати визначення правосвідомості як соціального феномену, розкрити природу правосвідомості в контексті відношення до існуючих регуляторів соціальних відносин, визначити джерела формування правосвідомості як діючого регулятора соціальних відносин;
 - з'ясувати теоретико-методологічні підвалини онтологічного, гносеологічного і аксіологічного виміру проблеми правосвідомості;
 - розробити теоретико-методологічні засади дослідження феномену студентської правосвідомості;
 - запропонувати методологічну модель дослідження студентської правосвідомості та на її базі дослідити сучасний стан студентської правосвідомості в Україні;
 - виявити природу формування студентської правосвідомості та підґрунтя високого рівня правового нігілізму серед українських студентів;
 - провести власне опитування та аналіз правосвідомості студентів одеських ВНЗ;
 - з'ясувати питання гомогенності/негомогенності студентської правосвідомості в Україні;
 - представити напрямки правового виховання в ВНЗ України, сформовані в річищі особисто-орієнтованого підходу в освіті.

Об'єктом дослідження є правосвідомість як елемент системи соціальних відносин.

Предметом дослідження є сучасний стан студентської правосвідомості як елемента системи регуляторів соціальних відносин в Україні.

Методологія дослідження. Складність та багатшаровість феномену студентської правосвідомості вимагає від дослідника створення комплексної методології. В дослідженні пропонується методологічний підхід, заснований на прийомах системного аналізу (загальна параметрична теорія систем А.І. Уймова та комунікативна теорія систем Н. Лумана), комунікативної філософії (переважно Ю. Габермаса) та історичної соціології Н. Еліаса. Цементуючою ланкою методологічної позиції є поняття інтерсуб'єктивності, що бере початок в феноменологічній традиції та входить в особливу фазу свого розвитку внаслідок запозичення з комунікативної традиції.

З комунікативної філософії використано вчення К.-О. Апеля про здатність людини впливати на зміст власної свідомості, а також настанову про роботу комунікації зі створення «зв'язуючої сили норм» (К.-О. Апель, Ю. Габермас, А.М. Єрмоленко). Серед методологічних прийомів, необхідних дослідникові правосвідомості, варто назвати моделювання, виявлення архітектоніки правосвідомості - отже, ієрархічної системи взаємовпливу більш та менш важливих правових цінностей, що дозволяє визначити точки напруги між правовими і так званими Інфрарправовими орієнтирами. У дисертації знайшли застосування також методи особисто-орієнтованої педагогіки. Використовувались і соціологічні методи дослідження: емпіричною базою

соціально-філософського аналізу послужило проведене автором у 2012-2013 роках соціологічне опитування (360 осіб) студентів ВНЗ міста Одеси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в соціально- філософському узагальненні проблеми правосвідомості як чинника регуляції відносин в соціумі та як фактору діагностики соціальної стабільності. Наукову новизну можна конкретизувати в наступних положеннях:

«перше:

—проведено соціально-філософське узагальнення поняття правосвідомості як системи взаємопов'язаних ідей, уявлень, емоцій щодо позитивного права та інших нормативних систем регулювання суспільних відносин, що будується на розвинутому горизонті світоглядних цінностей та уявлень про функціонування суспільства;

—створено особистий ракурс бачення природи правосвідомості в онтологічній перспективі. Розроблено варіант онтологічної позиції, що об'єднує потенціал лібертарно-юридичної онтології з некласичними варіантами філософської онтології, в якому використано потенціал концепції правосвідомості І. Ільїна. Обґрунтовано, на підставі епістемологічних настанов В.С. Нерсисянца, плідність побудови гносеології правосвідомості в контексті поєднання настанов постнекласичної гносеології та лібертарно-юридичної гносеології права. Розкрито потенціал дослідження феномену правосвідомості в системній перспективі. Доведено плідність аксіологічного підходу до правосвідомості, в якому використовується потенціал лібертарно-юридичної аксіології та аксіологічних настанов тих сучасних філософських напрямів, що наголошують на самоцінності суб'єкта, множинності істин та плюральності аксіологічного світу. Запропоновано шляхи використання легістської та юстнатуралістської аксіології права;

—розроблено методологічну модель вивчення студентської правосвідомості, що містить прийоми системного аналізу, комунікативної філософії та історичної соціології;

— запропоновано напрямок розвитку студентської правосвідомості в проекті правового виховання, побудованого на філософських принципах інтеракції та особистісно-орієнтованому підході;

уточнено:

—сутність і зміст студентської правосвідомості в концептуальній моделі сприйняття молоддю соціально-правової реальності. Для створення такої моделі використана загальна параметрична теорія опису систем в категоріях концепту, структури та субстрату;

—висновок про необхідність розрізняти якість радянського спадку в різних пострадянських країнах в процесі аналізу умов формування студентської правосвідомості, виявлено додаткові соціальні умови формування правового нігілізму сучасних студентів;

отримали подальший розвиток:

—соціально-філософська методологія вивчення проблеми соціальної напруги за рахунок розбіжності між правовою нормою та правовою ідеологією;

— соціально-філософська інтерпретація специфіки толерантності до неправової поведінки в сучасному суспільстві;

-розробка типів студентської правосвідомості за ставленням до базових цінностей лібертарно-юридичної моделі правосвідомості (свобода, рівність, справедливість). Просторова модель, в якій ми виділяємо вертикальний стовбур, поділений на «рівні», що містять як власне правові, так і інфраправові норми. Комунікативно організоване

ядро життєвого світу формується навколо понять «свобода», «рівність», «справедливість». Біля стовбуру в моделі є «гілки», які втілюють мотиви правомірної поведінки та закінчуються правовими переконаннями (рішучість дотримуватись правової або інфраправових норм).

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження сприятимуть вдосконаленню навчальних програм з правознавства, соціології права, філософії права, методики викладання та організації правового виховання.

Висновки і пропозиції можуть бути використані для переосмислення стратегічних цілей правового навчання і виховання, для концентрації зусиль викладацького корпусу на формуванні активної життєвої позиції студентів, здатності не обмежуватись законослухняною пасивною поведінкою, виробляти в собі готовність і вміння законними засобами відстоювати права людини, будувати на правовій основі взаємини і по вертикалі «влада-підпорядкування», і по горизонталі інтерсуб'єктної взаємодії.

Особистий внесок здобувана. Дисертаційне дослідження є самостійною аналітичною роботою. Всі результати отримані безпосередньо автором.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Результати досліджень обговорювалися на таких конференціях: наукова конференція «Розроблення сучасних технологій та освоєння харчових продуктів нових видів» (Одеса, 2011), міжвузівська наукова конференція (Одеса, 2012), науково-методична конференція «Науково-методичні засади впровадження системного підходу при підготовці фахівців для харчової та зернопереробної галузі», (Одеса, 2012), міжнародна науково-практична конференція «Конвергенція публічного та приватного права» (Москва, 2013), міжнародна науково-практична конференція «Наукові дослідження та їх практичні застосування. Сучасний стан та шляхи розвитку» (Одеса, 2013), науково-методична конференція «Підвищення професійних компетенцій в умовах оновлення змісту вищої освіти» (Одеса, 2014). Основні положення та висновки апробовані на засіданнях кафедри соціології, філософії та права, в лекціях та семінарських заняттях протягом чотирьох років в Одеській національній академії харчових технологій. Дисертація обговорювалася і була рекомендована до захисту на засіданні кафедри соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій 24 грудня 2013 року.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані у чотирьох статтях в збірниках, кваліфікованих у бюлетенях ДАК України як фахові, у статті, яка увійшла до збірника наукових праць, зареєстрованого в наукометричній базі РІНЦ, у статті в міжнародному журналі наукових публікацій, який увійшов до міжнародного каталогу періодичних видань «Ulrich's Periodicals Directory» (США) і зареєстрований в наукометричній базі РІНЦ, у розділі навчального посібника, у семи збірниках тез, доповідей і статей наукових конференцій.

Структура дисертаційної роботи відповідає меті та завданням дослідження, складається зі вступу, двох розділів, що включають 8 підрозділів, висновків, списку використаної літератури на 43 аркушах. Повний об'єм дисертації складає 209 сторінок, з яких основний текст - 166 сторінок. Список використаної літератури містить 365 найменувань.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено ступінь розробленості проблеми, сформульовано мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження, визначені теоретико-методологічні підстави дисертації, сформульовані положення наукової новизни роботи, окреслене теоретичне і практичне значення отриманих результатів, а також наведено дані про їх апробацію та відображення в публікаціях.

У першому розділі «Соціально-філософське осмислення проблем розвитку правосвідомості в сучасному суспільстві» проведено загальнотеоретичний аналіз феномену правосвідомості, вироблено методологічну модель вивчення правосвідомості. В розділі запропоновано аналіз поняття правосвідомості в річищі правових та філософських досліджень.

Перший підрозділ «Проблема правосвідомості в річищі правових досліджень» узагальнює досвід правових наук у визначенні та структуруванні феномену правосвідомості, виявленні рівнів правосвідомості та її функцій. Сформульовано визначення правосвідомості як системи взаємопов'язаних ідей, уявлень, емоцій щодо позитивного права та інших нормативних систем регулювання суспільних відносин. Показано взаємозв'язок та взаємозалежність права та правосвідомості, продемонстровано важливість вивчення правосвідомості як одного з засобів діагностування стану суспільства. Розкрито евристичний потенціал сп і вставлення правової норми та правової ідеології для діагностування соціальної напруги. Розрізнені поняття пересічної, професійної та наукової правосвідомості та доведено, що в аналізі студентської правосвідомості необхідно розглядати буденну правосвідомість. Продемонстровано, яким чином правосвідомість може стати як потужним фактором поступу суспільства, так і гальмом, що не дає суспільству розвиватись.

Перший розділ створює оптику бачення правосвідомості, створену в контексті онтології, гносеології та аксіології. Відповідно до цього другий підрозділ «Проблема правосвідомості в оптиці правової онтології» виявляє особливості бачення правосвідомості в контексті проблематики юридичної онтології. Продемонстровано евристичний потенціал розгляду правосвідомості з позиції онтології права як складного соціального феномену, що формується в конкретній людини з багатьох шарів суспільних комунікацій, а також із загальних уявлень про добро, справедливість, устрій світу. Доведено продуктивність лібертарно-юридичної онтології, що виходить з визнання декількох пластів права та доводить, що право не є ані заданим «зверху» (від Бога, природи тощо), ані репрезентованим виключно в законодавчих актах, схвалених державою. Показана значущість неі петиту дійних форм права для такої сторони правосвідомості, як мотивація правомірної поведінки. Із залученням висновків І. Ільїна продемонстровано фундаментальну роль загальних уявлень про світ та цілі людського життя для розвитку соціального світу. Доведено, що правосвідомість формується комунікативно, складаючись з існуючих в даній спільноті уявлень про нормативне регулювання соціальних відносин, комунікативне існування людини в соціумі та можливість людям жити разом.

Третій підрозділ «Гносеологічні принципи осмислення сутності та змісту правосвідомості» демонструє плідність поєднання досвіду правової та філософської гносеології. Поєднання настанов постнекласичної гносеології та лібертарно-юридичної гносеології права дають можливість створити продуктивний фрагмент методологічної

моделі вивчення правосвідомості. Показано, що настанова конструктивістської інтерпретації природи соціального світу в лібертарно-юридичній гносеології актуалізує формування основних засад комунікативності та можливості системної самоорганізації суспільства. Використано потенціал розробленого в рамках лібертарно-юридичної гносеології підходу В.С. Нерсесянца. В цьому контексті актуалізовано необхідність з'ясувати можливості співіснування різнокультурних елементів соціуму.

В четвертому підрозділі «Аксіологічні основи правової свідомості» продемонстровано евристичний потенціал поєднання лібертарно-юридичного підходу в аксіології з легістським підходом. Лібертарно-юридичний підхід розцінюється як найбільш плідний і тому в межах легістської аксіології права акцентовано увагу на цінності букви закону та способах фіксування небезпечних моментів в перерозподілі правових та позаправових цінностей в суспільстві. Показано необхідність створення такої методологічної моделі вивчення феномену правосвідомості, в якій враховувалась би досліджувана в рамках лібертарно-юридичного підходу плюральність аксіологічного світу представників однієї спільноти. Спираючись на окреслене в підрозділі теоретичне підґрунтя, авторка долучається до актуальної в сучасній гуманітаристиці дискусії щодо аксіологічної природи права та доводить, що право само по собі є однією із струннуроутвірних соціальних цінностей, а не просто механізмом захисту цінностей. Аксіологія дає можливість розглядати правові цінності як певну ієрархію, що створює каркас світорозуміння в даному суспільстві. Підкреслено необхідність вивчення цінностей саме як системи, що включає також етичні імперативи, що діють в даному суспільстві. Аксіологічний погляд на природу права дозволяє включити в систему правосвідомості також субкультурні цінності, що створюють розуміння права.

П'ятий підрозділ «Методологічна модель дослідження правосвідомості» є ключовим у першому розділі. Запропоновано власну методологічну модель вивчення феномену правосвідомості, що будується з прийомів системного аналізу (загальна параметрична теорія систем А.І. Уймова та комунікативна теорія систем Н. Лумана), комунікативної філософії (переважно Ю. Габермаса) та історичної соціології Н. Еліаса. Обґрунтовується значущість використання в пропонованій моделі потенціалу поняття інтерсуб'єктивності, що набуває особливого сенсу в кожній зі згаданих традицій. Показано, що використання поняття інтерсуб'єктивності є базовим у вивченні правосвідомості, оскільки правосвідомість є продуктом діяльності людей та водночас тією силою, що керує та спрямовує цю діяльність. Використано потенціал комунікативної філософії в тому аспекті, що звертається до «зв'язуючої сили норм», без якої хаотичність та випадковість людського спільного життя не може бути подолана (К.-О. Апель, Ю. Габермас). Висновки Ю. Габермаса важливі для нас в контексті повороту сучасної філософії, в якому «першою філософією» визнається етика. Наступним елементом методологічної моделі стає трактування природи аутопоезису Н. Лумана, який бачить комунікацію джерелом самоорганізації системи.

Показано, що правосвідомість є складною системою уявлень про нормативне регулювання соціальних відносин, яка є плодом комунікативного існування людини в соціумі, розуміння ієрархії цінностей, та має ознаки аутопоезису. В якості іррітації (за Н. Луманом) постають розбіжності між декларованою нормативністю та виконанням норм. Аутопоетичне регулювання іррітації проявляє себе у вигляді формування неофіційних нормативних систем як на рівні соціуму, так і на рівні окремих соціальних груп.

Архітектоника правосвідомості моя® бути показана у просторовій моделі, в якій

тлом є історичні умови формування уявлень про нормативну поведінку; ядром - базові для лібертарно-юрвдичного варіанту інтерпретації природи соціальних норм та цінностей (справедливості, свободи та рівності); Ієрархічними рівнями соціальних норм - правові та інфраправові норми (за розміром розбіжності між якими ми встановлюємо рівень врівноваженості суспільства - чим більший розрив між стратами норм, тим нестабільнішим є суспільство). Ці ієрархічні рівні створюють аутопоетичну систему інтерпретацій власної поведінки в просторі норм.

В другому розділі «Об'єктивні та суб'єктивні фактори розвитку правосвідомості студентської молоді» правосвідомість сучасного українського студентства досліджується на базі створеної методологічної моделі.

Перший підрозділ другого розділу «Умови формування студентської правосвідомості в сучасній Україні» виявляє ті особливості розвитку українського соціуму останніх двох десятиліть, що сприяють оформленню специфічних рис студентської правосвідомості. На базі порівняння даних українських та російських досліджень авторка виявляє специфіку впливу радянського спадку саме на українське студентство та демонструє різницю

такого впливу на правосвідомість молоді різних пострадянських країн. Дослідження виявляють дві системи регулювання соціальних відносин в Україні останніх років: правову та інфраправову. Високий рівень

корумповано сті та практично «перша» в останні роки нормативна система так званого «права-по-поняттях» породжують недовіру до діючих в державі норм та до можливості досягти справедливості правовим шляхом.

Зафіксовано необхідність інтерпретувати існуючі соціологічні дані щодо готовності студентів відстоювати власні права з додаванням інформації про неочікуваний з точки зору соціологічних висновків спалах студентської активності задля захисту цінностей європейського вибору України, отже, саме цінностей правової держави. Беручи до уваги знання про активність студентів під час подій зими 2013-2014 рр., авторка підтверджує висновок про те, що українські студенти не бачать можливості вимагати виконання своїх прав через традиційні для європейського способу організації студентського життя громадські організації чи будь-які спілки за ознакою професійної приналежності. За європейські цінності українські студенти почали боротись не зовсім правомірними методами, що також є важливою ознакою студентської правосвідомості на даному етапі.

В другому підрозділі другого розділу «Структуруючі елементи правосвідомості сучасних українських студентів» показано, що основний каркас правових уявлень сучасних українських студентів створюють цінності, які лібертарно-юридичне бачення правосвідомості вважає центральними, гасла — «свобода, рівність, справедливість». При цьому розуміння сенсу цих цінностей істотно різняться. За розумінням основних лібертарно-юридичних цінностей українських студентів можна розділити на групи. Одна з них орієнтована на реалізацію індивідуальних інтересів, досягнення максимальної самореалізації, підтримку власної гідності, прагматизм. Інша група більш цінує колективістську свідомість, комуналізм, гарантії соціальної безпеки. Свідомість першої групи є скоріш умовно «західною», другої ж «пострадянською». В підрозділі представлено результати власного соціологічного дослідження рівня правосвідомості одеських студентів (проведене в травні-червні 2013). Виявлено високий рівень готовності порушувати норму права при певних обставинах. Студент скоріш орієнтується у відновленні справедливості на інфраправові стосунки, аніж на право та суд.

Третій підрозділ «Проблема правового виховання студентства» присвячений виробленню шляхів нормалізації розвитку правосвідомості українського студентства. В роботі продемонстровано, що магістральний компетентнісний підхід, який використовується зараз в системі вищої освіти, не є найбільш плідним в корегуванні студентської правосвідомості. В питанні розвитку студентської правосвідомості ми вважаємо необхідним робити наголос не на правовій освіті, а на правовому вихованні, що включає комплекс заходів, спрямованих не тільки на передачу студенту знань, але на створення діючої системи цінностей, що ґрунтується на понятті інтерсуб'єктивності. На базі використання напрацювань Ю. Габермаса авторка описує шляхи формування

правової особистості, яка є єдиним суб'єктом нормальних соціальних відносин, де правосвідомість сама по собі є найкращим регулятором. В роботі розробляються питання особисто-орієнтованого підходу до правового виховання. Правове виховання спрямоване на формування емоційно-вольового ставлення до права, що базується на самостійному будівництві діючої системи цінностей та розумінні, як ці цінності реалізовувати.

У висновках підводяться підсумки дисертаційного дослідження. Доведено, що вивчення студентської правосвідомості є одним з найважливіших завдань вітчизняної соціальної філософії, адже правосвідомість обумовлює дієвість такого регулятора соціальних відносин, як право. Створено методологічну модель вивчення правосвідомості сучасних українських студентів на базі системного підходу до правосвідомості як феномена на перетині онтологічного, гносеологічного та аксіологічного бачення соціальної реальності.

1. Під правосвідомістю в роботі розуміється система взаємопов'язаних ідей, уявлень, емоцій щодо позитивного права та інших нормативних систем регулювання суспільних відносин. Виявлено місце правосвідомості в системі соціального регулювання. Обґрунтовано, що правосвідомість не просто відображає існуючі в даній державі правові норми, але є передумовою появи нових норм, а також однією з умов виконання цих норм. Показано, що правосвідомість може замінити собою правову норму, виявлено умови такої заміни та продемонстровано переваги та небезпеки такого заміщення.

2. Визначено, що правосвідомість спрямовується загальною світоглядною позицією людини, яка включає окрім уявлень про право притаманні людині способи теоретичного та емоційного тлумачення соціуму, ціннісний каркас та інтерпретативні процедури, що їх використовує людина для пояснення можливості/неможливості дотримуватися соціальних норм різного рівня. Необхідність розглядати правосвідомість як феномен, що об'єднує уявлення людей не тільки про правові норми, але й про так звані інфраправові норми. Високий рівень орієнтації на інфраправові норми в правосвідомості свідчить про загальну недовіру суспільства до права та про крихкість соціального порядку. Сталим є розвиток суспільства, в якому правові та інфраправові елементи правосвідомості доповнюють один одного.

3. Доведено, що найбільш плідним варіантом тлумачення проблеми онтології правосвідомості є поєднання лібертарно-юридичної онтології з неklasичними варіантами філософської онтології, спрямованими на розуміння власне людського буття в його скерованості переконаннями, та способами інтерпретації. За допомогою філософії І. Ільїна показано фундаментальність ролі загальних уявлень про світ для формування конкретних форм правосвідомості. В цьому контексті доведено комунікативність природи правосвідомості, виявлено способи будівництва правосвідомості через взаємне віддзеркалення затверджених державою норм, переконань та усвідомлення необхідності жити разом. Також аргументовано плідність побудови гносеології правосвідомості в контексті поєднання настанов постнекласичної гносеології та лібертарно-юридичної гносеології права. Основою лібертарно-юридичної гносеології є настанова конструктивістської інтерпретації природи соціального світу та наголос на необхідності виявлення можливостей співіснування різнокультурних елементів соціуму. Використано потенціал постнекласичної епістемології з її орієнтацією на пізнання в контексті системного бачення світу та увагою до суб'єкта

пізнання. Обраний в роботі підхід актуалізує погляд у бік комунікативності та можливостей самоорганізації суспільства як системи. Крім цього, досліджено принципову значущість вивчення правової аксіології для з'ясування природи правосвідомості. Виявлено плідність аксіології права, в рамках якої домінує лібертарно-юридичний підхід (плюральність аксіологічного світу представників однієї спільноти). При цьому пропонується запозичити від легістської аксіології права увагу до цінності букви закону та способи фіксування небезпечних моментів у перерозподілі правових та позаправових цінностей в суспільстві. Підтримано позицію, згідно з якою право є однією з структуроутвірних соціальних цінностей. Запропонований в роботі варіант розуміння аксіології права створює інструмент діагностики напрямку розвитку соціальних відносин. Доведено, що аксіологічний погляд на природу права дозволяє включити в систему правосвідомості не тільки чотири рівні правових цінностей, що їх виділяє філософія права, але й субкультурні цінності.

4. Створено методологічну модель вивчення студентської

правосвідомості, що містить прийоми системного аналізу (загальна параметрична теорія систем А.І. Уїомова та комунікативна теорія систем Н. Лузана), комунікативної філософії (переважно Ю. Габермаса) та історичної соціології Н. Еліаса. Виходячи з того, що природа правосвідомості є продуктом діяльності людей та водночас тою силою, що керує та спрямовує цю діяльність, ми стверджуємо, що вивчення правосвідомості ґрунтується на

інтерсуб'єктивності. В методологічній моделі використано елементи теорії раціональності К.-О. Апеля, комунікативне вчення про «зв'язуючу силу норм» (Ю. Габермас), елементи теорії аутопоезису Н. Лумана. Запропоновано просторову модель дослідження правосвідомості, в якій тлом є історичні умови формування уявлень про нормативну поведінку; ядром - уявлення про базові для лібертарно-юридичного варіанту інтерпретації природи соціальних норм цінності (справедливість, свободу та рівність); ієрархічними рівнями соціальних норм - правові та інфраправові норми (за розміром розбіжності між якими ми встановлюємо рівень врівноваженості суспільства - чим більший розрив між стратами норм, тим нестабільнішим є суспільство). Ці ієрархічні рівні створюють аутоієтичну систему інтерпретацій власної поведінки в просторі норм. Дана модель дозволяє досліднику адекватно оцінювати спрямованість та рівень розвитку правосвідомості та планувати методи її корегування.

5. На базі розробленої нами методологічної моделі проаналізовано сучасний стан української студентської правосвідомості. Розглянуто передумови формування студентської правосвідомості, проведено порівняльний аналіз радянського спадку в різних пострадянських державах, вказано на ситуативні особливості правосвідомості сучасних українських студентів, на парадокси вже існуючих досліджень, на необхідність дослідження регіональних особливостей студентської правосвідомості в сучасній Україні. Виявлено, що генетичним тлом формування студентської правосвідомості є пострадянський стан українського суспільства та дитинство, проведене в ситуації загального правового нігілізму. Доведено, що правосвідомість української молоді формується в складних умовах цивілізаційних хитань нашої держави, яка не може остаточно звільнитися від радянської спадщини заради європейського вибору.

6. Розкрито наявність двох систем регулювання соціальних відносин в Україні останніх років: правової та інфраправової. Доведено, що інфраправова система в

Україні виявляється більш впливовою за правову та що рівні соціальної нормативності (правовий та інфраправовий) перебувають не у відносинах доповнюваності, а в різкому антагонізмі, що стає підґрунтям високого рівня правового нігілізму серед українських студентів.

7. В ході аналізу існуючих соціологічних досліджень та проведення власного опитування серед студентів Одеської національної академії харчових технологій та Одеського політехнічного університету виявлено специфіку розуміння основних цінностей, за якими будується правова держава - свободи, справедливості та рівності. Студенти оцінюють їх дуже високо, але демонструють специфічне їх розуміння. Зовсім не обов'язково реалізація справедливості прив'язується до довіри до права. Тракткування свободи у сучасних українських студентів є переважно розмитим та синонімічним загальному поняттю добра, блага й щастя. Ставлення до рівності є різним в опитуваних групах.

8. Виявлено дві основні форми правосвідомості сучасних українських студентів, що умовно позначені як «прозахідна» (надають перевагу свободі перед рівністю) та «пострадянська» (рівність важливіша за свободу). Показано розбіжності в інтерпретації поняття справедливості в цих варіантах. У першому варіанті під справедливістю розуміють можливість найбільшої реалізації індивідуальної ініціативи. У другому варіанті справедливість тлумачиться як соціальні гарантії та певні моменти соціального зрівнювання. Студентська правосвідомість містить уявлення про основні громадянські цінності. Дослідження останніх років демонструють низький рівень громадянської позиції та орієнтацію на матеріальні інтереси. При цьому практика свідчить про здатність студентів до дуже високого рівня соціальної організації саме в боротьбі за правові цінності, що було продемонстровано революційними подіями 2013-2014 рр. та активною участю студентської ради в розробці нового закону про вищу освіту в травні 2014. В даному контексті ми можемо лише накреслити шлях подальших досліджень.

9. Визначено високий рівень толерантності до протиправної поведінки у правосвідомості сучасного українського студентства (при визнанні цінності права в цілому) та орієнтацію на інфраправові норми. Обґрунтовано, що така толерантність є віддзеркаленням стану правопорядку в нашій державі, який спричиняє високий рівень правового нігілізму. Розроблено загальні контури корегування стану правосвідомості українського студентства. Виявлено нездатність популярного нині компетентнісного підходу створити необхідні умови для корегування стану правосвідомості. Автор пропонує керуватися особистісно-орієнтованим підходом до правової освіти та робити наголос скоріш не на правовій освіті, а на правовому вихованні, ґрунтованому на необхідності формування правової особистості.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Михайлова В.Л. Онтологические основания исследования правосознания как морально-этического феномена / В.Михайлова // Практична філософія: Наук, журнал. Вип. 3 (49) - Центр практичної філософії — К.: Парапан, 2013 - С. 110-119.
2. Михайлова В.Л. Аксиологические основы правового сознания / В.Михайлова // Практична філософія: Наук, журнал. Вип. 4 (50) - Центр практичної філософії - К.: Парапан, 2013 - С. 161-167.
3. Михайлова В.Л. Эпистемологические принципы осмысления сущности и

- содержания правосознания / В.Михайлова // Наукове пізнання: методологія та технологія: Наук, журнал. Вип. 2 (31) - 2013 — С. 122-128.
4. Михайлова В.Л. Равносубъектный дискурс как способ развития правосознания студенчества / В.Михайлова // Перспективи: Наук, журнал. Вип. 3 (57) - 2013 - С. 74-79.
 5. Михайлова В.Л. Гносеологические принципы осмысления сущности и содержания правосознания / В.Михайлова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: Международный Журнал научных публикаций — Вып. 12 (59) декабрь 2013. Часть I. - Москва 2013: Ин-тут стратегических исследований - С. 394-403.
 6. Михайлова В.Л. Правосознание как духовный феномен общественной жизни / В. Михайлова // Сборник научных трудов SWord — Выпуск 3. Том 27. - Иваново: МАРКОВА АД, 2013 - С. 3-5.
 7. Михайлова В.Л. Правосвідомість як соціально-культурне явище. / В.Михайлова // Збірник наукових тез по матеріалам 71 наукової конференції «Розроблення сучасних технологій та освоєння харчових продуктів нових видів». - Одеса, 2011 - С 31.
 8. Михайлова В.Л. Конвергенция частного и публичного права: экономические, социальные и правовые проблемы / В. Михайлова, В. Чугуенко // Конвергенция публичного и частного права: Сб. Международ. научно-пр. конф. (2013;Тирасполь отв. ред. .В. Згурян. - Т.1. - Тирасполь.: «Тес - Line», 2013 — С. 329 — 334.
 9. Михайлова В.Л. Воспитание здорового правосознания у студенческой молодежи / В.Михайлова // Роль комплексного дипломного проектування у підвищенні якості підготовки фахівців: Матеріали 45 науково- методичної конференції, Одеса, 2014-С. 184-185.
 10. Михайлова В.Л. Базовые социальные ценности студенчества как предпосылка демократизации общества / В.Л. Михайлова, В.М Чугуенко // Вестник Приднестровского государственного университета/ Приднестровский гос. ун-т. - Тирасполь; Изд-во Приднестр. ун-та, 2014. Сер.: Гуманитарные науки: № 1 (46), 20.

Анотація

Михайлова В.Л. Развитие студентської правосвідомості як об'єкт соціально-філософського аналізу. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії - Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, 2014.

Дисертація є соціально-філософським дослідженням проблем розвитку студентської правосвідомості. Правосвідомість аналізується як складна система цінностей, що включає широке коло аксіологічних уподобань людини та є водночас результатом та інструментом соціальної комунікації. В роботі створено соціально-філософську модель вивчення правосвідомості, на базі якої проаналізовано сучасний стан української студентської правосвідомості, продемонстровано можливі шляхи формування правової особистості.

Ключові слова: епістемологія, інтерсуб'єктні комунікації, комунікативна філософія, правове виховання, правосвідомість, соціальна філософія, рівносуб'єктний дискурс.

Аннотация

Михайлова В.Л. Развитие студенческого правосознания как объект социально-философского анализа. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 - социальная философия и философия истории - Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, г. Одесса, 2014.

Целью исследования является определение сущности феномена студенческого правосознания как фактора регуляции отношений в социуме и как фактора диагностики социальной стабильности.

Диссертация является социально-философским исследованием проблем развития студенческого правосознания. Правосознание анализируется как сложная система ценностей, включающая широкий круг аксиологических предпочтений человека и является одновременно результатом и инструментом социальной коммуникации. В ходе исследования было доказано, что изучение студенческого правосознания является одной из значимых задач отечественной социальной философии, ибо правосознание обуславливает действенность такого регулятора социальных отношений, как право.

В работе создана социально-философская модель изучения правосознания на базе системного видения правосознания как феномена на пересечении онтологического, гносеологического и аксиологического видения социальной реальности, на основе которой проанализировано современное состояние украинского студенческого правосознания, продемонстрированы пути создания правовой личности.

Философское осмысление онтологических, эпистемологических и аксиологических основ изучаемого явления во многом по-новому представляет феномен правосознания в качестве духовно-нравственного фундамента социально-правовой реальности, важнейшего, не зависящего от объективного права способа регулирования социального взаимодействия в публичной и в частной сферах правовых отношений.

Переосмысление философской категории правосознания как результата универсального общественного дискурса в области общественных, специфически-групповых и личных интересов позволяет смещать акцент в правовом общении и воспитании студентов (от оторванного от реальной жизни изучения законов, прав и обязанностей граждан к углублению понимания молодыми людьми необходимости оптимизации баланса интересов различных групп общества, участвующих в социальном взаимодействии) с целью удовлетворения социальных и индивидуальных потребностей на основе принципов демократии и гуманизма. Такое правовое воспитание требует организации равносубъектных отношений между преподавателями и студентами, учета индивидуального опыта всех участников учебного процесса, полученного в столкновениях с реальной социально-правовой ситуацией на местах, в коллективах и в стране в целом.

Эмпирический материал социологических опросов, проведенных автором, усиливает аргументацию основных выводов о развитии студенческого правосознания, которые содержатся в диссертации.

Выявлены две системы регулирования социальных отношений в Украине последних лет: правовая и инфраправовая. Доказано, что инфраправовая система в Украине более влиятельна, чем правовая, а уровни социальной нормативности (правовой и инфраправовой) находятся не в отношениях дополнительности, а в резком

антагонизме, что становится основой высокого уровня правового нигилизма украинских студентов.

Рассмотрены две основные формы правосознания современных украинских студентов, которые условно обозначены как «прозападная» (предпочитают свободу, а не равенство) и «постсоветская» (равенство важнее свободы). Представлена интерпретация понятия справедливости в этих вариантах.

Определен высокий уровень толерантности к противоправному поведению в правосознании современного украинского студенчества (в контексте признания ценности права в целом) и ориентацию на инфраправовые нормы.

Ключевые слова: интересубъективные коммуникации, коммуникативная философия, правовое воспитание, правосознание, социальная философия, равносубъектный дискурс, эпистемология.

Resume

Mikhaylova V.L. Development of student's legal conscience as an object of socio-philosophical analysis.

Thesis for a Candidate's Degree of Philosophical Sciences, Speciality 09.00.03 - Social Philosophy and Philosophy of History. - Odessa National University of The Name of I.I. Mechnikova, Odessa, 2014.

This thesis is social-philosophical research of problems of development of student legal conscience. Legal conscience is analyzed as a complex system of values, including the wide circle of axiological preferences of a person and is simultaneously the result and the instrument of social communication.

The socio-philosophical model for the study of legal conscience is created in the thesis, which the modern state of Ukrainian student's legal conscience is analyzed on the base of the ways of creation of legal personality are shown.

Key words: communicative philosophy, equally-subjective discourse, epistemology, inter-subjective communications, legal conscience, legal education, social philosophy.

V018628
OHAXT
51501075